

Συνέντευξη: Άννα Παληκίδου*

Η συνέντευξη με τον κ. Βαγγέλη Καραμανωλάκη πραγματοποιήθηκε στις 11 Νοεμβρίου του 2021 για το Εργαστήριο Νεότερης και Σύγχρονης Ιστορίας του Τμήματος Ιστορίας και Εθνολογίας του Δημοκριτείου Πανεπιστημίου Θράκης. Ο κ. Καραμανωλάκης μίλησε για το τελευταίο του βιβλίο, *Ανεπιθύμητο παρελθόν. Οι φάκελοι κοινωνικών φρονημάτων και η καταστροφή τους*, το οποίο εκδόθηκε το 2019 από το Θεμέλιο. Εξήγησε τις δυσκολίες τις οποίες αντιμετώπισε κατά την έρευνά του, τους λόγους για τους οποίους επέλεξε να ασχοληθεί με το συγκεκριμένο ζήτημα αλλά και τους προβληματισμούς του αναφορικά με τη διαχείριση των φακέλων κοινωνικών φρονημάτων και την αρχειακή συνείδηση στο ελληνικό κράτος. Παράλληλα, αναλογιζόμενος τη σημερινή επικράτηση των ψηφιακών αρχείων, εξέφρασε τις σκέψεις του σχετικά με τον έλεγχο των πολιτών στη σύγχρονη εποχή. Από τη συζήτηση δεν λείπει η ανασκόπηση του περασμένου επετειακού έτους και η αποτίμηση της επιτυχίας των εορταστικών εκδηλώσεων στις νέες συνθήκες της πανδημίας.

Ο Βαγγέλης Καραμανωλάκης είναι Αναπληρωτής Καθηγητής Νεότερης Ιστορίας στο Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών. Από το 2004 έως σήμερα διατελεί Αντιπρόεδρος του Διοικητικού Συμβουλίου των Αρχείων Σύγχρονης Κοινωνικής Ιστορίας (ΑΣΚΙ), ενώ έχει διδάξει στο Πανεπιστήμιο Κρήτης και στο Πάντειο Πανεπιστήμιο. Ανάμεσα στους τομείς των ερευνητικών του ενδιαφερόντων, βρίσκονται η ιστορία της ελληνικής αριστεράς, η ιστορία της αντιμετώπισης των ψυχικά ασθενών στην Ελλάδα και η ιστορία της ανώτατης εκπαίδευσης. Έχει δημοσιεύσει πληθώρα άρθρων σε ελληνικά και ξενόγλωσσα επιστημονικά περιοδικά και έχει επιμεληθεί επιστημονικά οκτώ συλλογικούς τόμους. Στα βιβλία του συμπεριλαμβάνονται *Η συγκρότηση της ιστορικής επιστήμης και η διδασκαλία της Ιστορίας στο Πανεπιστήμιο Αθηνών (1837-1932)*, Αθήνα, ΙΑΕΝ-ΙΝΕ/ΕΙΕ, το 2006, η *Ιστορία του Πανεπιστημίου Αθηνών. 1837-1937*, Κώστας Γαβρόγλου, Βαγγέλης Καραμανωλάκης, Χάιδω Μπάρκουλα Ηράκλειο, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2014 και το *Ανεπιθύμητο παρελθόν. Οι φάκελοι κοινωνικών φρονημάτων και η καταστροφή τους* το 2019 από τις εκδόσεις Θεμέλιο, το οποίο βραβεύτηκε από την Ακαδημία Αθηνών.

Το βιβλίο σας, *Ανεπιθύμητο παρελθόν*, αποτελεί καρπό εικοσαετούς έρευνας. Πώς αρχίσατε να ερευνάτε το συγκεκριμένο ζήτημα;

Το βιβλίο αναφέρεται στο ζήτημα της καταστροφής των φακέλων κοινωνικών φρονημάτων το 1989. Αφορμή στάθηκε η επίσκεψη στην Ελλάδα του υπεύθυνου των αρχείων της Στάζι, με τον οποίο δώσαμε από κοινού μια διάλεξη και είχαμε έναν διάλογο σε σχέση με την πορεία και την τύχη των φακέλων, αφενός στην Ανατολική Γερμανία και αφετέρου στην Ελλάδα. Αυτή η εμπειρία με ώθησε να σκεφτώ ξανά την ιστορία των φακέλων στην Ελλάδα και να συνειδητοποιήσω ότι το γεγονός της καταστροφής τους, παρόλη την προφανώς πολύ μεγάλη συμβολική και πραγματική του αξία, στην πραγματικότητα είχε παραμείνει στην αφάνεια ή στη σιωπή. Αυτό, λοιπόν, ήταν το κίνητρο για να επιστρέψω στην καταστροφή του 1989.

Το ζήτημα το οποίο αποφασίσατε να ερευνήσετε είχε μείνει μέχρι τότε στην αφάνεια. Σας έκανε διστακτικό αυτό στην αρχή της έρευνάς σας;

Η επιλογή αυτή νομίζω ότι είχε δύο χαρακτηριστικά: Αφενός, ήταν η ανάγκη μου να κατανοήσω μια καταστροφή που συνδεόταν με ένα απεχθές υλικό και με μείζονα τραύματα της ελληνικής κοινωνίας. Αφετέρου, όμως, νομίζω ότι ήταν και μια προσπάθεια και μια ανάγκη αναστοχασμού, για εμένα και το επάγγελμά μου, με την έννοια ότι η κοινότητα των ιστορικών τοποθετήθηκε έντονα ενάντια στην καταστροφή των φακέλων. Άρα, ήθελα λίγο να σταθώ απέναντι στις διαδρομές του ίδιου του επαγγέλματός μου και στον τρόπο με τον οποίο αντιμετώπισαν οι ιστορικοί το γεγονός.

Αντιμετωπίσατε δυσκολίες, στην αρχή, ειδικά, της έρευνάς σας;

Το πρόβλημα που υπάρχει όταν κανείς ασχολείται με μια καταστροφή είναι ότι, σε πολύ μεγάλο βαθμό, το υλικό για το οποίο γράφει δεν υπάρχει πια. Άρα, γράφει, βασισμένος σε μια απουσία. Φυσικά, τα πράγματα δεν είναι ακριβώς έτσι. Όπως πάντα, έτσι και στην περίπτωση των φακέλων, είχε διασωθεί ένας αριθμός τεκμηρίων που τελικά μου επέτρεψε να σχηματίσω μια εικόνα, φυσικά όχι πλήρη, όπως αν είχαν σωθεί οι φάκελοι, αλλά πάντως μια εικόνα τόσο του περιεχομένου τους όσο και των μεθόδων συγκρότησής τους. Το βασικότερο πρόβλημα αυτής της εργασίας και της μελέτης ήταν ότι συνειδητοποίησα πολύ γρήγορα πως για να μπορέσω να καταλάβω τη συζήτηση για την επιλογή του 1989, που ήταν και το αντικείμενο του βιβλίου, έπρεπε, στην πραγματικότητα, να κατανοήσω την ίδια τη διαδικασία συγκρότησης και εγκαθίδρυσης των φακέλων στην ελληνική κοινωνία. Άρα, το πρόβλημα ήταν ότι πολύ γρήγορα η έρευνα, σε σχέση με τις αρχικές μου προβλέψεις, πήρε και άλλες διαστάσεις. Έτσι, σε πολύ μεγάλο βαθμό, αυτό το βιβλίο είναι και μια ιστορία των φακέλων στον ελληνικό

20ό αιώνα. Τρίτη δυσκολία και παράλληλα και πρόκληση ήταν να δω την ελληνική υπόθεση συγκριτικά με μια σειρά από άλλες περιπτώσεις διεθνώς, κάτι που οπωσδήποτε άνοιξε το πεδίο έρευνας. Από την άλλη, όμως, νομίζω ότι του έδωσε μια πολύ πιο συγκριτική διάσταση και το βοήθησε να είναι περισσότερο διεισδυτικό.

Είχατε ως μελέτη περίπτωσης τον φάκελο του Λεωνίδα Κύρκου, μια πολύτιμη προσθήκη στο βιβλίο σας. Πώς προέκυψε η εξέταση του συγκεκριμένου φακέλου;

Ο φάκελος του Λεωνίδα Κύρκου είναι ένας από τους περίπου δύο χιλιάδες φακέλους που διασώθηκαν, από τα 17 εκατομμύρια φακέλων που υπολογίζουμε ότι καταστράφηκαν. Χάρη στην προθυμία του γιου του, Μίλτου, είχα τη δυνατότητα να τον δω και να τον μελετήσω. Παράλληλα, πρέπει να επισημάνω ότι μελέτησα και έναν άλλο φάκελο, που επίσης υπάρχει στο βιβλίο και δεν είναι φάκελος της Ασφάλειας, αλλά του Συμβουλίου Νομιμοφροσύνης, δηλαδή ενός μηχανισμού που αφορούσε τον εργασιακό χώρο. Πρέπει να τονίσω ότι ήταν και αυτή η μελέτη πολύτιμη, γιατί μπόρεσε να με βοηθήσει να καταλάβω καλύτερα την ιδιαιτερότητα των φακέλων της Ασφάλειας αλλά και να τα εντάξω όλα αυτά μέσα σε ένα γενικότερο κλίμα ελέγχου και πειθάρχησης που επικρατούσε, ιδιαίτερα κατά την προδικτατορική περίοδο. Για μένα ήταν πολύ σημαντική η εμπειρία που ακολούθησε την έκδοση του βιβλίου, μέσω της προβολής και της παρουσίας του, καθώς ήρθα σε επαφή με παιδιά ανθρώπων που είχαν φακέλους, γιους και κόρες, οι οποίοι τώρα έχουν το υλικό αυτό στα χέρια τους. Ήταν μια πολύ σημαντική εμπειρία αυτή, γιατί με βοήθησε να καταλάβω καλύτερα τις επιπτώσεις που είχαν αυτοί οι φάκελοι. Όχι μόνο στις ζωές των ίδιων των ανθρώπων που αφορούσαν αλλά και των μεταγενέστερων γενεών.

Μπορείτε έτσι να εξετάσετε το δευτερογενές τραύμα και πώς το γεγονός περνάει στην επόμενη γενιά...

Αυτός είναι ένας όρος από την ψυχανάλυση που πραγματικά έχει λειτουργικότητα για εμάς τους ιστορικούς. Το δευτερογενές τραύμα πραγματικά έχει σημαδέψει τις ζωές αυτών των ανθρώπων. Μπορεί κανείς να δει πώς οι φάκελοι, και κυρίως το γεγονός ότι αυτοί οι άνθρωποι πήραν στα χέρια τους τους ανακίνησε ζητήματα και τους βοήθησε να επεξεργαστούν καλύτερα όλη αυτή την εμπειρία.

Είναι πολύ ενδιαφέρον ότι αξιοποιείτε τον τύπο της εποχής και τη δημόσια συζήτηση γύρω από την καταστροφή των φακέλων, αλλά και όλες τις συζητήσεις

που προέκυψαν όσο ήταν υπό εξέταση ακόμα το ζήτημα. Μετά την καύση, πώς άρχισε να «σβήνεται» το ζήτημα από τον τύπο; Ήταν ξαφνική η απουσία του από τα ΜΜΕ;

Καταρχάς, όντως με ενδιέφερε πάρα πολύ να μελετήσω αυτή τη συζήτηση ως ένα δημόσιο γεγονός, όπως και ήταν. Ακριβώς γιατί με ενδιέφερε πάρα πολύ να δω τις απόψεις που διασταυρώθηκαν και το δημόσιο πεδίο που διαμορφώθηκε, αλλά και να μπορέσω να ανιχνεύσω, μέσα από αυτό, τη στάση της περίφημης κοινής γνώμης, το τι πίστευε η ελληνική κοινωνία, όσο κανείς μπορεί να το δει μέσα από αυτά. Η εποχή για την οποία συζητάμε είναι μια εποχή μεγάλων αλλαγών, με σημαντικότερη, στην ελληνική περίπτωση, την συνεργασία Νέας Δημοκρατίας και Συνασπισμού, δηλαδή Δεξιάς και Αριστεράς, και αυτό, βέβαια, την ώρα που έχουμε την κατάρρευση του Τείχους και την πτώση του «ανατολικού μπλοκ». Με αυτή την έννοια, είναι μια περίοδος όπου τα γεγονότα τρέχουν πολύ γρήγορα, διαδέχονται το ένα το άλλο σε πολύ σύντομο χρονικό διάστημα. Άλλωστε, σύντομα έπεσε και η κυβέρνηση συνεργασίας. Άρα, με την ίδια ένταση που εμφανίστηκαν εκείνα τα δημοσιεύματα, τα οποία για περίπου έναν με ενάμιση μήνα σχεδόν μονοπώλησαν τη δημόσια συζήτηση, στη συνέχεια αμέσως σταμάτησαν, δείγμα και των μειζόνων πολιτικών εξελίξεων που έχουμε την περίοδο εκείνη, αλλά νομίζω και συνολικά της απροθυμίας και της έλλειψης ενδιαφέροντος να ασχοληθεί πλέον κανείς με αυτό. Ήταν, δηλαδή, σαν η καταστροφή των φακέλων να έκλεινε έναν κύκλο και με το που πραγματοποιήθηκε και η μάχη που δόθηκε για να μην γίνει τελείωσε, αμέσως ήταν σαν να τοποθετήθηκε και αυτό το γεγονός στο μακρινό παρελθόν, όπως και ο Εμφύλιος. Με έναν τρόπο, η ελληνική κοινωνία έμοιαζε εκείνη τη στιγμή να τακτοποιεί τους λογαριασμούς του παρελθόντος, ενόψει και μιας περιόδου που χαρακτηριζόταν από μια πολύ έντονη ματιά προς το μέλλον.

Μελετώντας την ιστοριογραφία που παρήχθη μετά το 1989, πιστεύετε ότι την επηρέασε η καταστροφή των φακέλων;

Καταρχάς, το αίτημα των ιστορικών ήταν ακριβώς να μην καταστραφούν οι φάκελοι, με τη λογική ότι θα μπορούσαν να αποτελέσουν μια μοναδική πηγή για την κατανόηση της ελληνικής κοινωνίας τον 20ό αιώνα. Άρα, αυτό που καταρχάς συνέβη με την ιστοριογραφία της δεκαετίας μετά το 1990 είναι ότι χάθηκε η δυνατότητα να έχουμε αυτή την πηγή, έτσι ώστε να έχουμε και άλλου τύπου αναλύσεις για την ελληνική κοινωνία, βασισμένες και σε επιπλέον στοιχεία. Όσον αφορά, όμως, τον ίδιον τον

τρόπο που ενσωματώθηκε το ζήτημα της καταστροφής στην ελληνική ιστοριογραφία, θα έλεγε κανείς ότι στην πραγματικότητα είτε του δόθηκε πολύ λίγος χώρος, μια φράση σε ένα βιβλίο που μιλά για τη μεταπολεμική ή τη μεταπολιτευτική Ελλάδα, είτε θεωρήθηκε, όπως και ήταν, αλληλένδετο με την αναγνώριση του Εμφυλίου. Θυμίζω ότι το 1989 η καύση των φακέλων επισφραγίζει την αναγνώριση του Εμφυλίου Πολέμου από όλες τις παρατάξεις. Άρα, αντιμετωπίστηκε κυρίως σαν μια συμβολική πράξη, αστόχαστη βέβαια με βάση την καταστροφή που προκάλεσε, αλλά πάντως μια συμβολική πράξη μέσα σε μια συγκεκριμένη εποχή. Δεν συζήτησε η ελληνική ιστοριογραφία –και ελπίζω πως το βιβλίο μου λειτούργησε και λειτουργεί προς αυτή την κατεύθυνση– μια στιγμή της ελληνικής ιστορίας σαν το '89, όπου, όπως προσπαθώ να αποδείξω, η καταστροφή των φακέλων αποτέλεσε κομβικό γεγονός. Περιορίστηκε στη λογική ότι ήταν είτε μια πράξη καταστροφής είτε μια πράξη που συνδεόταν με την αναγνώριση του Εμφυλίου. Κατά τη γνώμη μου, στην ελληνική ιστοριογραφία δεν νομίζω ότι δόθηκε το βάρος που αξίζει σε αυτή τη στιγμή.

Η καταστροφή των φακέλων ανοίγει την πολύ μεγάλη συζήτηση για την αρχειακή συνείδηση στο ελληνικό κράτος. Ποια είναι η γνώμη σας; Πώς θεωρείτε ότι το συγκεκριμένο γεγονός χωράει σε αυτή τη συζήτηση;

Υπάρχουν δύο επίπεδα σε αυτή τη συζήτηση. Αφενός, μια γενική άποψη, την οποία συμερίζομαι σε μεγάλο βαθμό, ότι στην Ελλάδα δεν υπάρχει αναπτυγμένη αρχειακή συνείδηση, ειδικά στις δημόσιες υπηρεσίες, η οποία θα επέτρεπε τη διάσωση αυτών των τεκμηρίων. Υπάρχει μια έλλειψη ενδιαφέροντος για την πραγματική τεκμηρίωση της ιστορίας. Θα μπορούσε κανείς να το συνδέσει αυτό και με την ανάγκη μας να καταφεύγουμε σε μύθους και να παραμένουμε σε αυτούς. Αφετέρου, υπάρχει και μια άλλη διάσταση, η οποία συνδέεται με την έλλειψη εμπιστοσύνης του πολίτη απέναντι στο κράτος, όπως συνέβη με τους φακέλους. Η διατήρηση των τεκμηρίων των αρχείων βασίζεται στην ιδέα, ακριβώς, της εμπιστοσύνης του πολίτη προς το κράτος, ότι θα διασφαλίσει την ακεραιότητα αυτών των τεκμηρίων, τη δυνατότητα πρόσβασης κ.λπ., όπως άλλωστε προτάσσει και η συγκεκριμένη νομοθεσία. Στην ελληνική περίπτωση, η ιστορική εμπειρία των ανθρώπων, οι οποίοι μάλιστα είχαν βιώσει τον κοινωνικό αποκλεισμό λόγω των πολιτικών φρονημάτων τους, οδηγούσε σαφέστατα στην έλλειψη εμπιστοσύνης στη δυνατότητα του κράτους, έστω και του μεταπολιτευτικού, να διατηρήσει αυτούς τους φακέλους απόρρητους και πραγματικά στεγανούς. Καταλαβαίνω δηλαδή πολύ καλά, όχι πια με βάση το τι θα ήθελα εγώ ως ιστορικός

αλλά με βάση τη μελέτη της εμπειρίας αυτών των ανθρώπων, τη δυσπιστία τους και την επιθυμία τους να τελειώνουν με αυτά τα πράγματα, έτσι ώστε να μην αποτελέσουν απειλή για το μέλλον.

Η εντύπωση που μου δόθηκε διαβάζοντας το βιβλίο σας ήταν ότι η συζήτηση για την αρχειακή αξία αυτού του υλικού ήταν κάτι το οποίο ίσως θα γινόταν μεταγενέστερα, με ψυχραιμία. Ενώ εκείνη τη στιγμή επικρατούσε ακόμη ο φόβος. Οπότε δεν τέθηκε καν ζήτημα διατήρησης των τεκμηρίων για τους ανθρώπους που εμπλέκονταν.

Πρυτάνευε ο φόβος, όπως προσπαθώ να δείξω στο βιβλίο, πρυτάνευε η ενοχή πολλών ανθρώπων οι οποίοι είχαν εμπλακεί, σε άλλες εποχές, με άλλες ιδεολογίες και με άλλες σκοπιμότητες, στη συγκρότηση αυτών των φακέλων, άρα όντως η κοινωνία, έστω και 40 χρόνια μετά, εμπλεκόταν ακόμη πολύ στο ζήτημα, καθώς άλλωστε πολλοί από τους αγωνιστές εκείνης της περιόδου ζούσαν. Η αποτυχία του κράτους και των ιστορικών είναι ότι δεν μπόρεσαν να δημιουργήσουν τις συνθήκες εκείνες που θα διασφάλιζαν τη διατήρηση αυτών των υλικών και παράλληλα το άνοιγμά τους σε έναν μεταγενέστερο χρόνο.

Δεν μπόρεσαν ή δεν θέλησαν;

Μιλώντας για το κράτος, είναι σαφές ότι δεν θέλησε, γιατί αυτό το υλικό των φακέλων ήταν πια ένας «άταφος νεκρός», όπως το χαρακτηρίζω στο βιβλίο μου, ήταν ένα υλικό που πια δεν χρησίμευε σε κανέναν, με την έννοια των πολιτικών ή νομικών σκοπιμοτήτων. Από την άλλη πλευρά, αναδεικνυε διαρκώς το ζήτημα του παράτυπου ελέγχου των πολιτών από το κράτος, και μάλιστα σε πολύ πρόσφατες περιόδους. Κατά τη γνώμη μου, οι φάκελοι συνέχισαν να ενημερώνονται, με τον ένα ή τον άλλο τρόπο, έως το 1981 και σε πολλές περιπτώσεις έως και το 1989. Άρα η καταστροφή εξαφάνιζε και ένα υλικό που έδειχνε την εμπλοκή της πολιτικής ηγεσίας αλλά και των σωμάτων ασφαλείας και όλων εκείνων των μηχανισμών ελέγχου και καταστολής. Το 1989 είναι μια στιγμή κατά την οποία οι άνθρωποι αναγνωρίζουν ότι έχουν ζήσει μια πελώρια τραυματική εμπειρία, όπως είναι ο Εμφύλιος ή τα συνεπακόλουθά του, όμως πολλοί λογαριασμοί είναι ανοιχτοί και δεν θέλουν να συζητήσουν, δεν θέλουν να σκύψουν πάνω στο τι πραγματικά είχε γίνει και γιατί. Διότι, είναι πολύ πιο εύκολο να κλείνεις κάτι λέγοντας ότι τελείωσε, αναγνωρίζοντας ότι ήταν λάθος, παρά να καταλάβεις τους παράγοντες που οδήγησαν σε αυτό, άρα με έναν τρόπο να σταθείς απέναντι στο ποιος

είχε δίκιο ή ποιος είχε άδικο. Η ελληνική κοινωνία ήθελε εκείνη τη στιγμή να ξεμπερδεύει με αυτό το παρελθόν, που ακριβώς γι' αυτό αποκαλώ «ανεπιθύμητο».

Πάμε στο σήμερα, σε μια εποχή που υπάρχει ένας ακραίος μιντιακός έλεγχος της προβολής του πολιτικού τοπίου, όπου έχει μονοπωλήσει τα μίντια η κυβερνητική οπτική. Όταν μιλάμε για το «ανεπιθύμητο παρελθόν», δεν μπορούμε παρά να σκεφτούμε και το ανεπιθύμητο, ενδεχομένως, παρόν. Θεωρείτε ότι συνδέονται αυτά;

Θεωρώ, καταρχάς, ότι αποτελεί ένα αναφαίρετο συστατικό της κρατικής εξουσίας η προσπάθεια ελέγχου και χειραγώγησης των πολιτών. Αυτό το οποίο εξασφαλίζεται σε μια δημοκρατική πολιτεία είναι οι ρήτρες που θα επιτρέπουν τον έλεγχο αυτής της διαδικασίας. Σε μεγάλο βαθμό, αυτό ήταν και το μεταπολιτευτικό αίτημα. Κανείς δεν πιστεύει ότι σταμάτησε η παρακολούθηση πολιτών, ενδεχομένως για άλλους λόγους. Έχουμε τέτοια φαινόμενα, όπου οι φάκελοι δεν καταστράφηκαν ποτέ. Στην Ισπανία, επίσης, ένα μεγάλο κομμάτι των φακέλων που αφορούν την τρομοκρατία γνωρίζουμε ότι συνεχίζουν να χρησιμοποιούνται και να ενημερώνονται. Η πρώτη συζήτηση σε αυτό το πεδίο αφορά τον έλεγχο της εξουσίας σε σχέση με τις δυνατότητες που έχει για να ασκεί έλεγχο στους πολίτες. Το πρόβλημα, όπως πολύ σωστά επισημαίνετε, σήμερα είναι πολύ πιο πολύπλοκο. Συνδέεται με αυτό που ονομάσατε πριν, τον μιντιακό κόσμο, τον κόσμο του Διαδικτύου, όπου πια ο έλεγχος και η γνώση για το τι κάνουμε, πότε το κάνουμε, πώς το κάνουμε κ.λπ. είναι συνεχής και σε μεγάλο βαθμό οικειοθελής. Ενωώ ότι, στο μέτρο που θέλεις να συμμετάσχεις σε αυτή την επικοινωνία, θα πρέπει να δεχθείς αυτόν τον έλεγχο. Είναι ένα τεράστιο πρόβλημα, κατά τη γνώμη μου. Είναι, επίσης, ένα τεράστιο θέμα η αντιμετώπισή του, το οποίο επιτείνει ακόμα περισσότερο το γεγονός ότι ειδικά οι νεότερες γενιές δεν το αντιλαμβάνονται ως πρόβλημα. Αυτό, σε έναν πιο απαισιόδοξο άνθρωπο, θα μπορούσε να δημιουργήσει τον φόβο της δημιουργίας οργουελικών καταστάσεων απόλυτου ελέγχου στο μέλλον. Δεν είμαι τόσο απαισιόδοξος, ούτε μπορώ να εκφέρω γνώμη. Θα πω, όμως, ότι μέσα στα χρόνια που μεσολάβησαν από το '89, η έννοια του ελέγχου μέσω της συγκέντρωσης στοιχείων, που είναι χαρακτηριστικό όλης αυτής της διαδικασίας, έχει μεταβληθεί τρομακτικά. Μπορεί να το δει κανείς είτε με τα Panama Papers είτε με όλες τις τελευταίες συζητήσεις για τον τρόπο ελέγχου των πολιτών και από τις κυβερνήσεις αλλά και από το Διαδίκτυο και τον χώρο ηλεκτρονικής επικοινωνίας.

Σήμερα, που έχουμε ψηφιακά αρχεία, θα μπορούσε να συμβεί κάτι ανάλογο με την καταστροφή των φακέλων;

Δεν είμαι γνώστης του κόσμου της ψηφιακής τεχνολογίας, άρα δεν μπορώ να έχω μια ολοκληρωμένη γνώμη. Θα σας πω κάτι, όμως, που το συζητάμε συχνά με βάση την εμπειρία μας από τα αρχεία. Το χαρτί, λ.χ., είναι κάτι που ξέρουμε ότι έχει αντέξει χιλιάδες χρόνια. Δεν ξέρω τι θα συμβεί με όλο αυτό το απόθεμα γνώσης που υπάρχει αυτή τη στιγμή ψηφιακά. Η πρόσφατη ιστορία με το facebook και την πτώση του για κάποιες ώρες είναι ενδεικτική των αναπάντεχων εξελίξεων ή καταστροφών. Το απρόβλεπτο στην ιστορία είναι κάτι που πάντα υπάρχει και караδοκεί.

Νομίζω πως πολύ δύσκολα μπορούμε να διαγράψουμε κάτι το οποίο έχει βρεθεί σε ψηφιακή μορφή, έστω και για λίγο. Και αν υπήρχε δυσπιστία το '89, που το ζήτημα μπορούσε να «λυθεί», να διαγραφεί πραγματικά αυτό το υλικό και μάλιστα μπροστά σε όλους, σήμερα η ανάλογη δυσπιστία είναι πολύ μεγαλύτερη.

Είναι όντως ωραία αυτή η παρατήρηση, που μάλιστα προέρχεται από έναν νέο άνθρωπο, ο οποίος σχετίζεται με αυτά τα μέσα. Και, κυρίως, έχει σχέση με την εφιαλτική αναπαραγωγή των ειδήσεων και των πληροφοριών μας στο Διαδίκτυο, το οποίο για μένα είναι, επίσης, κάτι πάρα πολύ ενδιαφέρον. Προσπαθώ πολλές φορές να πω και στους φοιτητές μου ότι δεν έχει σημασία πόσες φορές βλέπουμε μια πληροφορία ή ένα γεγονός, αλλά έχει σημασία κάθε φορά να βλέπουμε από πού προέρχεται, ποιες είναι οι πηγές που το φέρνουν έως εμάς και πόσο επαναλαμβάνεται μια είδηση, που πολλές φορές είναι αναξιόπιστη, από όλα τα μέσα. Νομίζω ότι αυτό είναι ένα χαρακτηριστικό του ψηφιακού κόσμου, σύμφυτο, εγγενές στη λειτουργία του, και ενέχει πολύ έντονα το στοιχείο της διάχυσης της οποιασδήποτε πληροφορίας με όρους ανεξέλεγκτους. Άλλωστε, ένα από τα μεγάλα θέματα που έχουν τεθεί και στην ευρωπαϊκή και στην αμερικάνικη νομοθεσία αφορά το γεγονός πως, όταν κάτι εμφανιστεί, μετά δεν σβήνεται. Και εκεί υπάρχει μια πολύ μεγάλη συζήτηση για το πώς κάτι θα πρέπει να σβήνεται, καθώς μπορεί να προσβάλλει προσωπικά δεδομένα. Για παράδειγμα, μια ντροπιαστική φωτογραφία ενός ανθρώπου στα 18 του δεν είναι δυνατόν να τον συνοδεύει για όλη του τη ζωή, αναπαραγόμενη αενάως στα μέσα.

Είναι τρομακτικό και μόνο να σκεφτόμαστε τη συνθήκη στην οποία μόνοι μας, ουσιαστικά, εμπλακήκαμε. Πλέον υπάρχει η συνθήκη του μποϊκοτάζ του απλού πολίτη, που μπορεί να αποσυρθεί από ένα μέσο δηλώνοντας πως δεν επιθυμεί αυτόν τον έλεγχο.

Κάθε φορά έχουμε να συνυπολογίσουμε τα κέρδη και τις ζημιές. Πολλές φορές η προσωπική ελευθερία υποχωρεί μπροστά στην ιδέα της επικοινωνίας ή όλων αυτών που σήμερα θεωρούνται αυτονόητα. Το πρόβλημα εδώ είναι οι ρήτρες που εγγυώνται τη διασφάλιση κάποιων αρχών ελευθερίας και ανεξαρτησίας, κρατώντας τα βασικά πλεονεκτήματα που προσφέρει το μέσο.

Επιστρέφοντας στην καταστροφή των φακέλων το '89, θεωρείτε ότι κατάφερε τελικά η καύση του υλικού να συμφιλιώσει την ελληνική κοινωνία;

Προσωπική μου γνώμη είναι ότι καμία καταστροφή πηγών και τεκμηρίων δεν μπορεί να εξασφαλίσει τη συμφιλίωση. Η συμφιλίωση είναι μια διαδικασία μακρόχρονη, με πολλούς σταθμούς. Με αυτή την έννοια, θεωρώ ότι αυτό που έχει σημασία το '89 ως σταθμός στη διαδικασία της συμφιλίωσης είναι η αναγνώριση του Εμφυλίου, όχι η καταστροφή των φακέλων. Από εκεί και πέρα, αυτό που έδειξε η συνεχής επίκληση του Εμφυλίου και των γεγονότων της δεκαετίας του 1940 στις πολιτικές συγκρούσεις της δεκαετίας του 2010, είναι ότι καμία καταστροφή φακέλων δεν εξασφαλίζει την καταστροφή ενός μέρους του παρελθόντος. Αντιθέτως, το πρόβλημα που υπάρχει είναι ότι η καταστροφή των τεκμηρίων του παρελθόντος, αντί να συμφιλιώνει, πολλές φορές μπορεί να οδηγήσει στη μυθοποίηση του παρελθόντος, στο μέτρο που δεν υπάρχουν τα στοιχεία εκείνα που θα μας επέτρεπαν να καταλάβουμε πολλά από τα πράγματα που μεταβάλλονται σε μύθους.

Είναι ενδιαφέρον ότι ο Εμφύλιος επανέρχεται σε πολιτικά συνθήματα αλλά και στην ίδια τη Βουλή ή σε γκράφιτι στον δρόμο. Όπως και η επίκλησή του από νέους, οι οποίοι μπορεί να αναπαράγουν ένα σύνθημα χωρίς να αντιλαμβάνονται πλήρως τη σημασία του.

Έχω και εγώ την εντύπωση ότι η αναπαραγωγή του Εμφυλίου διά των συνθημάτων κ.λπ. λειτουργεί περισσότερο ως ένα είδος αναβίωσης αυτών των γεγονότων με σκοπό

τη χρήση τους στο σήμερα, χωρίς να αναφέρεται πλέον σε υπαρκτά τραύματα, τουλάχιστον για τις νεότερες γενιές. Αποτελεί δηλαδή μια βολική ιστορική αναφορά, δεν πιστεύω, όμως, ότι αυτή τη στιγμή υπάρχουν τα διακυβεύματα που συνδέονται πραγματικά με τους διαχωρισμούς του Εμφυλίου. Η χρήση αυτής της ρητορικής αφορά είτε την πολιτική αντιπαράθεση, εννοώ τις συγκρούσεις των πολιτικών χώρων και την ανάδειξη της γενεαλογίας τους, είτε, σε ό,τι έχει να κάνει με τους νέους, μια διαδικασία άμεσης σύνδεσης του παρόντος με το παρελθόν. Το σύνθημα «Η χούντα δεν τελείωσε το '73», που στην πραγματικότητα έρχεται να καταγγείλει τη σημερινή πολιτική κατάσταση, ή τα συνθήματα που επιστρέφουν στον Εμφύλιο για να δείξουν ότι κάποιος είναι συνεχιστής, πιστεύω πως αποτελούν μέρος μιας ρητορικής, παρά μιας πραγματικής αναβίωσης του τραύματος.

Το 2021, χρονιά επετειακή για τα 200 χρόνια από το 1821, έφτασε στο τέλος της. Πιστεύετε ότι αναδείχθηκαν και συζητήθηκαν ζητήματα εθνικής ταυτότητας αυτή τη χρονιά;

Θέλω να θυμίσω ότι, πριν ξεκινήσει το επετειακό έτος, η πολιτική εξουσία πήρε μια κεντρική απόφαση: τη συγκρότηση μιας επιτροπής με ορισμένα χαρακτηριστικά. Το βασικό χαρακτηριστικό, όπως επιστεγαζόταν και με την επιλογή της προέδρου της επιτροπής, ήταν η λογική ενός αφηγήματος επιτυχιών και ανάδειξης αυτού που ονομάστηκε «brand name» της Ελλάδας, σε συνδυασμό με την έξοδό της από την οικονομική κρίση, ως νικήτριας στον διεθνή στίβο. Αυτό δεν είναι παράξενο, ούτε παράλογο. Κάθε φορά οι επέτειοι χρησιμοποιούνται από την εκάστοτε πολιτική ηγεσία για να νοηματοδοτηθούν με βάση τις δικές της σκοπιμότητες. Επειδή η ζωή είναι απρόβλεπτη, όμως, είναι σαφές ότι η πανδημία δεν επέτρεψε σε αυτό το αφήγημα να αναπτυχθεί, τουλάχιστον με τον τρόπο που είχε σχεδιαστεί. Η πανδημία έθεσε άλλες προτεραιότητες. Είναι πολύ ενδιαφέρουσα, για παράδειγμα, η κριτική ότι δεν θα έπρεπε να πάνε χρήματα στους εορτασμούς αλλά στα νοσοκομεία. Από την άλλη μεριά, η πανδημία «άδειασε» πλευρές του εορτασμού που είναι απαραίτητες για τη νομιμοποίησή του. Ένας εορτασμός που κατά 90% έγινε στο Διαδίκτυο, μπροστά στις οθόνες, δεν μπορεί να έχει ούτε το κύρος ούτε τη νομιμοποίηση που έχουν τελετές που γίνονται παρουσία χιλιάδων ανθρώπων. Άρα, είναι σαφές, πως αυτό που είχε σχεδιαστεί δεν μπόρεσε τελικά να λειτουργήσει και ο εορτασμός συνδέθηκε με κάποιες

συμβολικές τελετές αλλά κυρίως με μια μεγάλη συζήτηση, επιστημονικής και δημόσιας ιστορίας, στο Διαδίκτυο. Η συζήτηση αυτή μας δείχνει ότι πολλά από τα στερεότυπα ή τα προβλήματα του παρελθόντος ανήκουν πια στο παρελθόν. Ποιος θα συζήταγε σήμερα για το αν είναι μια εθνική ή κοινωνική επανάσταση; Νομίζω πως αυτά, με έναν τρόπο, τα έχουμε κατακτήσει. Εάν κάτι θα άξιζε να σκεφτούμε, νομίζω πως είναι το κατά πόσον αυτή η συζήτηση ανέδειξε σήμερα πλευρές για την Επανάσταση που δεν έχουμε μελετήσει, πλευρές που αφορούν την κοινωνική της σύνθεση, την οργάνωσή της κ.λπ. Αυτό που θέλω να πω είναι ότι μου έλειψε από τη συζήτηση ένας ουσιαστικός αναστοχασμός για τις διαδρομές του ελληνικού κράτους και της ελληνικής κοινωνίας σε σχέση με την Επανάσταση. Αυξάνουμε το απόθεμα της ιστορικής γνώσης, και έτσι πρέπει, γιορτάζουμε ένα μεγάλο γεγονός, αλλά μας έλειψε ένας ουσιαστικός και πιο βαθύς διάλογος για το τι ακριβώς σημαίνει Έλληνας και Ελληνίδα 200 χρόνια μετά την Επανάσταση.

Αναδείχθηκε στους εορτασμούς η θέση της Ελλάδας στην Εποχή των Επαναστάσεων και η σχέση της με τις ευρωπαϊκές δυνάμεις που συνέδραμαν στην Επανάσταση;

Η Ελληνική Επανάσταση είναι ένα διεθνές γεγονός, ανήκει σε αυτό που λέμε Εποχή των Επαναστάσεων, όπως ξεκίνησε από την Αμερικάνικη Επανάσταση για να καταλήξει στις αστικές επαναστάσεις του 1848. Νομίζω, λοιπόν, ότι θα πρέπει πλέον να μελετήσουμε την Επανάσταση σαν ένα πιόνι σε αυτό το συνολικό ντόμινο και να κατανοήσουμε τον φιλελληνισμό όχι απλώς ως μια ένδειξη αγάπης προς τους απογόνους των αρχαίων Ελλήνων αλλά και ως μια πράξη επαναστατικής αλληλεγγύης ανθρώπων, οι οποίοι θεωρούσαν ότι με αυτή τη συμμετοχή επηρεάζουν το διεθνές γίνεσθαι. Πιστεύω πως έχουμε κινηθεί σε αυτή την κατεύθυνση. Έχουμε την ανάγκη να δούμε την Επανάσταση πέρα από τη μελέτη των κινήσεων κορυφής. Πρέπει να τη δούμε στο πλαίσιο ενός κόσμου που αλλάζει, όπως είναι ο κόσμος της εποχής εκείνης, ο οποίος θέλει να συμπαρασταθεί σε μια επανάσταση που μετά από πολύ καιρό είναι νικηφόρα, σε σχέση με τις άλλες επαναστάσεις. Είναι μια ευρύτατα διαδεδομένη τάση της εποχής, σε διεθνές επίπεδο, στην οποία εγγράφεται και η Ελληνική Επανάσταση.

Συνολικά, δεν μπορούμε να σκεφτούμε την ελληνική ιστορία, έξω από το διεθνές πλαίσιο. Το λέω έχοντας στο μυαλό μου την επέτειο που έρχεται, εκείνη της

Μικρασιατικής Καταστροφής. Αν το 1821 είναι ο «θρίαμβος», το 1922 ήταν η «καταστροφή», για να θυμηθώ μια οπτική που μοιάζει να κυριαρχεί στο δημόσιο λόγο τον τελευταίο καιρό και κατά τη γνώμη μου είναι βαθιά ανιστορική. Σε κάθε περίπτωση, είναι πολύ πιο δύσκολο να ψηλαφείς την ήττα, να μιλάς για το τραύμα, από ότι για την επιτυχία μιας επανάστασης. Ας κρατήσουμε λοιπόν για αυτή την συζήτηση που έρχεται την ανάγκη ένταξης της Μικρασιατικής Καταστροφής μέσα στο διεθνές πλαίσιο που δημιούργησε ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος, η πτώση των αυτοκρατοριών και οι συνεχείς μετακινήσεις των πληθυσμών λόγω της δημιουργίας και ενίσχυσης των εθνικών κρατών. Να ιστορικοποιήσουμε, να εντάξουμε, να συγκρίνουμε, να αναστοχαστούμε με βάση το σήμερα. Αυτός πρέπει να είναι ο δρόμος είτε για το 1821 είτε για το 1922.

*Η Άννα Παληκίδου είναι Υποψήφια Διδάκτωρ Νεοελληνικής Φιλολογίας του Τμήματος Ελληνικής Φιλολογίας του Δημοκριτείου Πανεπιστημίου Θράκης.